

Magdalena Majchrzyk
KUL Lublin

MAT, JĘZYK, TRANSFORMACJA
— NIENORMATYWNA LEKSYKA
W TWÓRCZOŚCI WIKTORA JEROFIEJEWA

Одна из главных претензий к современной прозе — что она, нарушив все представления о зоне литературы как о зоне стопроцентной морали и нравственной чистоты, активно ввела в употребление ненормативную лексику. [...] Все это довольно смешно — любая ненормативная лексика давно перестала быть сакральной или табуированной лексической зоной. Но почему-то она стала ассоциироваться с высшим результатом эстетической свободы и с главной угрозой классической русской идеологии. Причины такого резкого отношения к этому абсолютно невинному на сегодняшний день словарному запасу придется искать в самых дальних уголках отечественного культурного сознания¹.

Andriej Zorin, obserwując tendencje rozwojowe literatury rosyjskiej, już na początku lat 90. zauważył, że zainteresowanie przemianą języka artystycznego staje się jednym z priorytetów sztuki rodzącej się po okresie wszechobecnej cenzury i narzucania kanonów poprawności². W literaturze pojawiło się zainteresowanie nowymi formami przekazu, które umożliwiały twórcy nieskrępowane opisywanie tych aspektów rzeczywistości, które dotychczas były pomijane lub uważane za zakazane, gorszące czy wstydlive. Formy te wymagały nierzadko również transformacji w dziedzinie słowa, stanowiącemu adekwatny środek artystyczny.

Lata 90. obfitowały więc we wszelkiego rodzaju dyskusje krytycznoliterackie i paraliterackie, poświęcone tematyce aktualnych przemian w poezji, prozie oraz myśli krytycznej. „Литературная газета” w latach 1994–1996

¹ И. Яркевич: *Современная проза глазами самого*. „Вопросы литературы” 1996, nr 1, s. 10.

² Zob. А. Зорин: *Круче, круче, круче... История победы: чернуха в культуре последних лет*. „Знамя” 1992, nr 10, s. 198–204.

prowadziła na przykład wiele spotkań przy okrągłym stole, do którego zapraszała przedstawicieli wybranych kręgów artystycznych³. Spotkania owe często przybierały jednak formę zacieklej dysputy. Obrazowały niechęć przeważającej części krytyków do nowatorskich form wyrazu, do odważnej tematyki, wreszcie do wewnątrzjęzykowych przemian. W tym także do *matu*, a nawet tak zwanej *czernuchy*, które idealnie wypełniły puste miejsce powstałe po odrzuceniu socjalistycznej nowomowy.

Wydawać by się mogło, że w literaturze rosyjskiej, która przez dziesięciolecie sprzeciwiała się narzucanym ograniczeniom i w drugim obiegu znakomicie radziła sobie z eksperymentami w dziedzinie języka, nikt nie będzie już kwestionował prawa pisarza do wolności słowa. Okazało się jednak, że powrót swobody języka artystycznego nie przez wszystkich został uznany za pozytywny. O fakcie tym wspomina między innymi cytowany na wstępie Igor Jarkiewicz, jeden z uczestników literackiego okrągłego stołu:

Современная проза находится сегодня в изоляции, в блокаде, в углу. Современной прозе просто необходим посредник в ее отношениях с читателем. Таким посредником вполне могла бы быть критика, но критика за что-то очень сильно обиделась на писателей, вышедших на широкую арену в последние годы. По ее представлениям, да, наверное, и по общему представлению русского литературного сознания, писатель к рукописи обязан приложить что-то типа справки, что он является хорошим человеком и что в момент вдохновения его поцеловал в нужное место тот или иной классик. От писателя ждут не сильной живой прозы, не качественного результата, а прежде всего соответствия тем или иным нормам литературного морального кодекса. Критика взяла на себя функцию бастиона, функцию последнего оплота духовности от новых координат эстетики и культуры⁴.

Zdaniem prozaika oraz wielu innych — zarówno debiutujących, jak i uznanych już wówczas twórców⁵ — rolę dawnej cenzury przejęli krytycy, którzy, bojąc się ekspansji nowych trendów literackich, postanowili wykazywać ich niedorzeczność i słabość. Wiele uwagi poświęcono więc także

³ We wstępie do pierwszego numeru periodyku z roku 1996 czytamy: „В выпуске II „Вопросов литературы” за 1994 год были опубликованы материалы ‘круглого стола’ критиков, посвященного проблемам современной поэзии. Затем, в качестве резонанса на него, прошел заочный ‘круглый стол’ поэтов (1994, вып. IV). Следуя сложившейся традиции, редакция организовала ‘круглый стол’ критиков, посвященный состоянию современной прозы (1995, вып. IV). Теперь мы решили продолжить этот разговор, пригласив участвовать в заочной дискуссии ряд прозаиков, представляющих различные течения современной литературы”. „Вопросы литературы” 1996, nr 1, s. 3.

⁴ И. Яркевич: *Современная проза...*, s. 11.

⁵ Podobne poglądy reprezentują we wspomnianym artykule także Walerij Popow, Michail Kurajew, Nina Sadur i Ludmiła Ulicka.

zagadnieniu nienormatywnej leksyki, wzrost zainteresowania którą dopełnił „demontażu estetycznej formuły socrealizmu”⁶.

W takim właśnie kontekście na rosyjskim rynku wydawniczym pojawiła się pierwsza powieść Wiktora Jerofiejewa — *Rosyjska piękność* (*Русская красавица*)⁷. Spośród około dwustu recenzji i artykułów poświęconych temu utworowi tylko jedna opinia była pozytywna — jej autorem okazał się francuski profesor literatury⁸. Książka zyskała w Rosji miano pornograficznej, wulgarnej, obscenicznej i w konsekwencji jej wartość artystyczna zeszła na drugi plan. I chociaż w latach 90. obecność *matu* nie była już w literaturze novum, Jerofiejewa oskarżano o szczególnie do niego upodobanie⁹.

Problem niecenzuralnej leksyki od tego czasu będzie towarzyszył pisarzowi stale. Często, niestety, zagadnienie to bywa traktowane przez krytyków sztampowo — jedynie jako środek służący zszokowaniu odbiorcy lub jako chwyt marketingowy zapewniający wysokie zyski ze sprzedaży książki.

⁶ Określenie Anny Skotnickiej, zob. A. Skotnicka-Maj: *Model prozy „innej” w literaturze rosyjskiej po 1989 roku*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego 2001, s. 78.

⁷ Wiktor Jerofiejew urodził się 19 września 1947 w Moskwie w rodzinie radzieckiego dyplomaty Władimira Jerofiejewa. Dzieciństwo spędził w Paryżu. Po powrocie do Moskwy ukończył studia na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Moskiewskiego (1970) oraz studia doktoranckie w Instytucie Literatury Powszechnej Akademii Nauk ZSRR, gdzie w 1975 roku otrzymał tytuł doktora nauk filologicznych. Jako historyk literatury debiutował w 1968 roku w czasopiśmie „Вопросы литературы”. Swoje szkice historycznoliterackie zebrał w tomach: *W labiryncie pytań przeklętych* (*В лабиринте проклятых вопросов*, 1990) oraz *Odnaleźć człowieka w człowieku* (*Найти человека в человеке*, 2003). Jest także autorem antologii nowej prozy rosyjskiej *Rosyjskie kwiaty zła* (*Русские цветы зла*, 1996). Utwory prozatorskie pisarz po raz pierwszy opublikował w wydanej poza cenzurą almanachu „MetrOpol” (1979). Jednak wszystkie charakterystyczne cechy jego pisarstwa uwidoczniły się najpełniej w *Życiu z idiotą* (*Жизнь с идиотом*, 1990) — zbiorze osiemnastu opowiadań z lat 1978–1990, powieściach: *Rosyjska piękność* (*Русская красавица* 1980), *Encyklopedia duszy rosyjskiej* (*Энциклопедия русской души*, 1999), *Dobry Stalin* (*Хороший Сталин* 2004), *Sąd Ostateczny* (*Страшный суд*, 1995), *Piątka rek życia* (1998). Ważną rolę w twórczości pisarza pełni także eseistyka. Pisarz zajmuje się ponadto szeroko rozumianą działalnością kulturalno-publicystyczną: prowadzi program telewizyjny „Apokryf” w rosyjskiej TV „Kultura” oraz autorską audycję radiową w moskiewskim „Radio Swoboda”, cyklicznie publikuje swoje artykuły w licznych czasopismach publicystycznych i popularnych. Utwory Jerofiejewa ukazały się w przekładach na ponad 30 języków, wśród nich na polski: *Encyklopedia duszy rosyjskiej* (2003), *Rosyjska piękność* (1993), *Życie z idiotą* (1993), *Dobry Stalin* (2005), *Mężczyźni* (2006), *Sąd Ostateczny* (2007), *Rosyjska apokalipsa* (2008), *Świat diabła* (2009).

⁸ Jerofiejew wspomina o tym, nie podając nazwiska autora tej opinii. Por. В. Ерофеев: *Что познается в сравнении? — Скандал. „GQ” 2009, nr 5*. Tekst pobrany ze strony internetowej periodyku: <http://www.gq.ru/columnists/146/129117/>.

⁹ А. Никонов: *Виктор Ерофеев: „Русскому везде мерещится порнография”*. „Городок” 28.02.2009, <http://www.socium.com/wordpress/?p=1212>.

Противники творчества прозаика, пытаются доказать тем, что язык используемый через Жерофеева является искусственным и неприемлемым¹⁰.

В преобладающей части интервью предоставляемых через писателя всегда появляется вопрос касающийся присутствия вульгаризмов в его произведениях. Наряду размышлений политических, интересующих журналиста прежде всего, становится он вторым главным темой таких разговоров. Не удивляет поэтому факт, что прозаик стал кем-то в области эксперта в этой области и редко является рассматриваемым как авторитет.

Интересные замечания на тему использования *мату* в пространстве художественной и ее присутствия в культуре представила в августе 2008 года „Литературная газета”¹¹. Среди приглашенных гостей, представляющих главным образом крайних противников ненормативной лексики, присутствовал также Виктор Жерофеев, традиционно отстаивающий автономию творческого слова в различных его проявлениях. Разговор, названный через редактора главного издания „встречением у круглого стола”, отсылало к традиции подобных встреч прошедшей десятилетия. Не напоминала она однако реальной дискуссии, целью которой была бы тщательная оценка явления или вынесение общих выводов¹².

И хотя проблема *мату* в литературе российской посвящена до сих пор несколько работ, упомянутый текст является тем не менее исключительным¹³.

¹⁰ „Типичная филологическая проза. Потому что мат у него не уличный, дерзкий, наглый, а все такой же виртуально-реальный. Ему фатально не хватает энергетичности. А кому, спрашивается, нужен дохлая вымученная прозаик? У него даже самый отборный мат всегда вяло звучит, ибо лишен явного мужского начала. У него даже проклятия Богу лишены богоборчества, ибо и они — протухли”. Пор. В. Бондаренко: *Синдром Виктора Ерофеева*. „Завтра” 1997, № 7(168) 18.02, http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/97/168/8_SINDR.html.

¹¹ *Нецензурная словесность*. „Литературная газета” 2008, № 32/ (6–12.08), с. 11–12. Текст доступен также в Интернете: <http://www.lgz.ru/article/5377/>.

¹² „В разговоре о проблеме использования ненормативной лексики в современных художественных произведениях приняли участие: литературовед Людмила Сараскина, депутат Мосгордумы поэт Евгений Бунимович, писатель Виктор Ерофеев, генеральный директор ГУП «Московский Дом книги» Надежда Михайлова, ректор Литературного института, литературовед Борис Тарасов, руководитель группы современной российской прозы издательства «Эксмо» Лариса Михайлова, главный редактор проекта «Детский портал г. Москвы» Ольга Байкова, заместитель мэра в правительстве Москвы Валерий Виноградов. Вел круглый стол главный редактор «Литературной газеты» писатель Юрий Поляков». *Zob. Там же*, с. 11.

¹³ Выяснить принадлежность к другим: Ильясов Ф. Н. (ред.): *Русский мат: Антология*. Москва 1994; В. Быков: *Русская Фея: словарь современного интернет-сленга асоциальных элементов*. Смоленск 1994; В. Курицын: *Русский мат с Плущером-Сарно. Философия пизды*. „Новое литературное обозрение” 2005, № 1(71); А. Плущер-Сарно: *Словарь русского мата в 12-и томах*. Санкт-Петербург 2005; Д. Квесклевич: *Толковый словарь ненормативной лексики русского языка*. Москва 2005; Т.Г. Никитина: *Молодежный сленг. Толковый словарь*. Москва 2004; Л. А. Китаев-Смык: *Сексуально-вербальные*

Pokazuje bowiem jak łatwo ulec pokusie ideologizacji, nawet w kraju, który kilkanaście lat wcześniej wyzwolił się z więzów ideologii przez pokolenia zastępującej rzeczywistość.

Poglądy zaprezentowane przez Jerofiejewa były nie tylko sygnałem sprzeciwu wobec prób ograniczania wolności twórczej, ale prezentowały także zupełnie nowe spojrzenie na standardy pracy pisarza. Prozaik zwracał uwagę, że literatura nie spełnia wyłącznie funkcji dydaktycznej, nie musi przede wszystkim wychowywać lub być użyteczna społecznie w jakiś inny sposób. Autor ma niekwestionowane prawo bawić się słowem, traktować je jako tworzywo, wprowadzać nowe wzorce językowe, co wcale nie oznacza aprobaty dla nienormatywnego słownictwa w życiu codziennym¹⁴. Tego rozróżnienia rodacy pisarza zdają się jednak nie dostrzegać.

We wspomnianym artykule temat *matu* został potraktowany niezwykle jednostronnie, tak więc opinie pozostającego w osamotnieniu ze swymi poglądami Jerofiejewa nie stały się w ogóle obiektem rozmowy i w zasadzie nie zostały skomentowane przez rozmówców. Rozmowa toczyła się na dwóch różnych poziomach i reprezentowała przeciwstawne punkty widzenia, dotyczące celu samej literatury — utylitarne lub czysto artystyczne.

Interesujący jest fakt, że większość oponentów pisarza, postulująca całkowity zakaz posługiwania się *matem*, powoływała się w swoich wypowiedziach na ochronę „dobra czytelników” — przywoływano więc dzieci, młodzież, rodzinę, a nierzadko całe społeczeństwo, rzekomo przeciwnie wszelkim przejawom wulgarności — zarówno w życiu, jak w literaturze. Nienormatywna leksyka zyskała miano świadectwa „impotencji twórczej” pisarza lub chwytu wyłącznie komercyjnego. Postulaty rozwiązania problemu zaproponowane przez uczestników spotkania były często irracjonalne, a chwilami do złudzenia przypominały absurdy poprzedniego ustroju. Zastanawiano się, na przykład, nad wprowadzeniem specjalnych regulacji

защита и агрессия (матерная речь и матерная ругань). W: *Речевая агрессия в современной культуре. Сборник научных трудов*. Czelabińsk 2005, s. 17–21; В. Михайлин: *Русский мат как мужской обсценный код: проблема происхождения и эволюция статуса*. „Новое литературное обозрение” 2000, nr 43, s. 347–393; В. Мокиенко: *Русская бранная лексика: цензурное и нецензурное*. „Русистика” 1994, nr 1/2, s. 50–73. Również na stronach internetowych, poświęconych krytyce literackiej, dostępnych jest około 50 tekstów wywiadów, przeprowadzonych z różnymi badaczami i twórcami na temat etymologii, znaczenia i ekspansji nienormatywnej leksyki w literaturze i kulturze rosyjskiej, zob. między innymi: <http://www.plutser.ru>, oraz wybór kilkudziesięciu prac anglojęzycznych, poświęconych temu zagadnieniu: <http://www.ruthenia.ru/logos/personalia/plutser-sarno/02dict.htm>.

¹⁴ Według Jerofiejewa: „Если же говорить о воспитательной функции, об учительской, то, безусловно, надо бороться с матом. Надо просто представлять себе, что это такое, и выходить из архаического сознания хотя бы на уровне той самой интеллигенции, которая умеет учить, умеет понимать слово и умеет с ним работать. А что касается писательства, оставьте мат в покое”. Zob: *Нецензурная словесность...*, s. 11.

prawnych¹⁵, które miałyby określać co wolno, a czego nie wolno pisarzowi zawrzeć w swoim utworze, lub postulowano — za ogólną aprobatą — możliwość powrotu do cenzury rękopisów w redakcji wydawnictwa¹⁶.

W podobnych w tonie tekstach krytycznych¹⁷ *mat* bywa określany również jako narzędzie prowadzące od upadku kultury narodowej, oczywisty dowód braku umiejętności literackich autora, odejście od „realnego” języka bohaterów, wreszcie — bezcelowe naruszanie dobrego smaku. Na kanwie podobnej krytyki do głosu doszła także władza — prokremlowskie organizacje młodzieżowe niejednokrotnie oskarżały Jerofiejewa o destrukcyjny wpływ na młodych ludzi i o zbyteczne epatowanie wulgarnością¹⁸.

Jak więc należy ocenić całą tę sytuację? Czy prawda o zjawisku niernormatywnej leksyki w utworach pisarza jak zwykle leży po środku? Czy można ją nazwać kolejną odsłoną dialogu z kulturą? A jeśli tak, to na jakich zasadach ów dialog się odbywa?

W twórczości Jerofiejewa nie ma miejsca na tematy tabu — w tym również na tabu językowe. Pisarz patrzy na swoją rosyjską ojczyznę z perspektywy osoby wolnej od lęków i stereotypów, próbuje więc także wyzwolić język ojczysty od mentalnych ograniczeń. *Mat* w tekstach prozaika pojawia się w kilku odmiennych aspektach i nie jest pozbawiony sensu. Spróbujemy przyjrzeć się temu zjawisku dokładniej.

Kreśląc współczesną wizję Rosji, pisarz nie raz stwierdzał ze smutkiem, że jego rodacy nie uwolnili się tak naprawdę od tkwiącego w ich wnętrzu *homo sovieticus*, który nadal determinuje ich postępowanie i sposób myślenia. Częścią owych wyobrażeń jest stosunek Rosjan do ojczystego języka. Jerofiejew, wykorzystując nienormatywną leksykę, niejako z m u s z a r o -

¹⁵ Por. wypowiedzi literaturoznawcy Людмилы Сараскиной we wskazanym artykule lub artykuł internetowy: *В Москве хотят ввести цензуру*. 21.07.2008, <http://news.liga.net/smi/NP080642.html>.

¹⁶ Redaktor naczelny „Литературной газеты” stwierdził na przykład: „Меня спросили, а что делать, если мат использован писателем в художественном произведении? На что я, в свою очередь, поинтересовался: а у этого писателя только одно художественное произведение? Мне ответили: нет, есть и другие. Я говорю, так найдите другие. А если у этого автора мат везде, тогда пусть он печатается в других изданиях. Вот как мы решили для себя этот вопрос. И от этого мы отнюдь не оскудели, в смысле отражения литературного процесса”. Zob: *Нецензурная словесность...*, s. 11.

¹⁷ Por. Д. Карали: *Немного мата в холодной воде, или „осторожно: ненормативная лексика!”*. „Литературная газета” 2002, nr 30 (24–30.07); Г.Ф. Ковалев: *Русский мат — следствие уничтожения табу*. W: *Культурные табу и их влияние на результат коммуникации. Сборник научных трудов*. Woroneż 2005, s. 184–197; Ю. Марафонова: *Когда кричат „Спасите наши души!..”*. <http://magazines.russ.ru/ural/2005/7/mata12.html>.

¹⁸ Zob. szerzej: *Командированный изгнанник*. „Литературная газета” 2003, nr 14, s. 2. O tym zjawisku Jerofiejew pisze także w liście otwartym do ówczesnego prezydenta Władimira Putina: Zob. В. Ерофеев: *Особенности национальной травли писателей*. „Время московских новостей”, <http://lenta.ru/culture/2002/09/05/letter/>.

dzimego odbiorcę do wyjścia spod presji kategorii „dowolone–zakazane”, „ładne–brzydkie”, „literackie–pococzne”. Język jest tworzywem artystycznym i nie powinien podlegać takim klasyfikacjom, tym bardziej współcześnie, gdy w szybkim tempie następują zmiany socjolingwistyczne, a kulturowe wzorce ewoluują w stronę pluralizmu. W poprzednich dekadach literackich — szczególnie w latach 60. i 70., *mat* stawał się przysłowiowym „wentylem bezpieczeństwa”, poprzez który w najprostszy sposób uchodził wewnętrzny bunt przeciwko ustrojowi. W tekstach Jerofiejewa nie musi on już pełnić owej funkcji, sygnalizuje więc inne istotne aspekty współczesności.

Na przykład, zdaniem pisarza, to właśnie rodzimy język pozostał jedynym, i niestety już ostatnim, bogactwem rosyjskiej spuścizny kulturowej. Jerofiejew go deformuje, rekonstruuje i dekonstruuje, świadomie napelniając go wulgaryzmami i inwazyjnymi obscenami. Nie jest to jednak wyłącznie chwyt stylistyczny. Dla autora istotne jest oddanie pełnego obrazu rzeczywistości, a więc też tych jej przestrzeni, które pisane są w ciemnych barwach. W jednym z wywiadów prozaik stwierdza:

Если говорить серьезно, то в литературе легче писать черными красками просто потому, что их виднее на бумаге. Но в принципе, что бы ни писал, ты пишешь не от себя, а по „заданию партии и правительства”, которые находятся на небе, и должен это задание выполнить. Но они не говорят: это черное, это белое, а выделяют эту поляну и говорят: она твоя. И ты должен ее отработать, тогда твое назначение выполнено¹⁹.

Takim „polem do obróbki” jest więc również język rosyjski, który stanowi nie tylko poligon do literackich eksperymentów, ale także przestrzeń realizacji wewnętrznych przekonań twórcy. Język jest tym, co najbliższe, poprzez niego odbieramy i kodujemy rzeczywistość, tworzymy go i sami jesteśmy przez niego tworzeni — wzbogacani lub zubożani. Poprzez ową siłę stwórczą język spełnia w pewnym sensie funkcję sakralną, a użycie wulgaryzmów umożliwia zetknięcie się sacrum i profanum. Język stanowi zarówno przestrzeń świętości, jak i jej bezczeszczenia, a więc kreuje obraz realnego życia.

Jerofiejewowskie spojrzenie na nienormatywną leksykę ma również charakter kulturowy. Pisarz jest przeświadczony, że właśnie w formie *matu* znajduje drogę samowrażenia rosyjska agresja oraz wrodzona skłonność rodaków do przemocy i autodestrukcji²⁰. Jest to co

¹⁹ М. Шабурова: *Мы живем в мире победивших стереотипов*. „My Way” 2009, nr 2, s. 57.

²⁰ W jednym z ostatnich wywiadów pisarz stwierdza: „Сегодня люди употребляют мат, не задумываясь. В России мат всегда был языком агрессии. Когда человека посылали,

prawda agresja symboliczna, przemieszczona z konkretnego obiektu na sferę lingwistyczną, niemniej staje się ona często jedyną formą wyartykułowania frustracji, negatywnych emocji i stłumionych uczuć²¹. Według Jerofiejewa, owe negatywne cechy są także częścią kulturowego bogactwa, nieodłącznym elementem rosyjskiej tradycji. Autor zdaje się w tym miejscu solidaryzować z Szarym — głównym bohaterem *Encyklopedii duszy rosyjskiej* (*Энциклопедия русской души*), który na pytanie narratora o sens istnienia *matu* w języku rosyjskim, odpowiada:

Мат надо хранить как зеницу ока — наказал Серый. — Мат — наше топливо. Как керосин. Его нельзя разбазарить²².

Pisarz broni go więc w swoich tekstach przed spowsze-
dnieniem, trwonieniem jego bogactwa, zmarnowaniem potencjału.

Encyklopedia... jest jednym z utworów, w którym temat *matu* jako konstruktywnego rosyjskiego zjawiska socjokulturowego pojawia się najczęściej. Zazwyczaj z typowym dla autora odcieniem gorzkiej ironii. To właśnie rodzimy język jest niekwestionowanym „królestwem Szarego”²³ i stanowi dowód na jego istnienie. Bohater ów często, szczególnie w dialogach z narratorem powieści, posiłkuje się *matem* w określonym celu, na przykład:

- 1) dla podkreślenia odmienności swoich poglądów,
- 2) jako pointy, dosadnie zamykającej polemikę, lub
- 3) w celu zakończenia niewygodnych dla siebie dyskusji i braku merytorycznych argumentów:

1.

— Ты погляди, говорил он мне, — как безобразно мутен русский человек. Он озадачивает жизнь. Она не знает, чего он хочет. Он срывает с петель ход жизни и ставит жизнь раком.

— У него паралич воли, — говорил я.

— Хуйня все это, — незлобно отзывался Серый. — Ты лучше прислушайся к этому вечному хрипу русского мужика, как он сипит и говнится²⁴.

ему желали зла. К сожалению, сегодня вульгарный, табуированный слой языка потерял свою сакральную функцию”. Por: В. Ерофеев: *Бог дал мне такую поляну*. Интервью Е. Маловой z dnia 10.04.2009, <http://4elove4ische.livejournal.com/2572.html>.

²¹ Zjawisko agresji symbolicznej w różnorodnych przejawach współczesnej kultury ciekawie opisuje Małgorzata Fugiel-Kuźmińska, zob: M. Fugiel-Kuźmińska: *W poszukiwaniu istoty agresji symbolicznej*. W: *Tożsamość kulturoznawstwa*. Red. A. Pankowicz, J. Rokicki, P. Plichta. Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008, s. 289–314.

²² В. Ерофеев: *Энциклопедия русской души*. Moskwa 2005, s. 167.

²³ Zob. tamże, s. 73.

²⁴ Tamże, s. 178.

2.

— А я считаю, русские *должны* мучиться. Так у них на роду написано. *Большими* буквами. Русские *должны* мучать русских. Богатые — бедных, и наоборот. Все должно быть путем. Это летный закон самоистребителей. Так тут положено.

— Серый, — спросил я, — зачем?

— А хуй его знает, — весело ответил Серый²⁵.

3.

— Я был на Тибете, — не без гордости сказал я, может быть, даже желая его чуть-чуть уязвить.

— На хуй мне твой Тибет? — сказал Серый. Он сел в автобус и уехал²⁶.

Narrator *Encyklopedii...*, podobnie jak sam Jerofiejew, pragnie natomiast uchronić język ojczysty przed zanikiem *matu* i jest przekonany o jego znaczącej, pozytywnej roli. W kilku fragmentach utworu bohater próbuje analizować to zjawisko²⁷ i prezentować swoje wnioski. Wreszcie otwarcie wyznaje:

Я люблю мат за его магнетизм. Но мне нравится тонкое перерождение нравов, нежный корректив в отношениях, когда 'блядь' тихо переплавляется в 'блин'. Я люблю языковую 'чуму', табачную смесь разных фень. Когда кончились шутки, высохли как понятие, потому что шуткой стало нельзя образумить действительность, слово сдалось — начались приколы. Я фильтрую базар, я строю людей, чумарю детей — чисто так, у меня все пучком, несмотря на то, что все так запущено²⁸.

Poprzez tę wypowiedź bohatera pisarz ironicznie polemizuje ze stawianymi mu zarzutami — wpływanie na świadomość odbiorcy, zmianę jego poczucia estetyki, odbierania piękna rodzimemu językowi, zły wpływ na młode pokolenie.

Sprawnie używając wulgaryzmów jako tworzywa literackiego, Jerofiejew konstruuje nawet swego rodzaju nienormatywne neologizmy. W *Encyklopedii...* reprezentatywnym przykładem jest „похуизм”²⁹ — nazwa podstawy filozoficznej, leżącej u osnowy idei ro-

²⁵ Tamże, s. 13.

²⁶ Tamże, s. 169.

²⁷ Рог: „Некоторые считают, что русский язык засорен большим количеством мерзких слов. К ним относится мат. Кроме того, постсоветский язык. Но советский язык — это все равно что носить сине-красную милицейскую форму с фуражкой: жмет, тесно, болтается, давит. Надеть на любого русского милицейскую фуражку — она окажется сильнее русского. Так было. Все выглядели милиционерами. Я почти не знал исключений”. Тамże, s. 55.

²⁸ Тамże.

²⁹ В. Ерофеев: *Энциклопедия...*, s. 221.

syjskości, nieprzypadkowo oparta więc zapewne na najpopularniejszym rosyjskim przekleństwie. Podobnie w powieści *Rosyjska piękność*, gdzie tytułowa bohaterka zwraca się w liście do swoich amerykańskich koleżanek — modelek oryginalnym zwrotem grzecznościowym, powstałym przez stopniowanie rzeczownika „блядь”: „Уважаемые американские бляди и пробляди!”³⁰. Natomiast w zakończeniu powieści Irina powołuje się na istnienie „братства пиздорванства”, obejmujące, jej zdaniem, wszystkie kobiety świata:

Все правильно, и вы, пленительные американки, напишите очередной протест. [...] В нем будет сказано, что братство женщин не знает границ, объединившись в муке пиздорванства³¹.

W jednym z wywiadów pisarz wspomina nawet o cenzurze, dokonanej przez niemieckiego wydawcę, który usunął ów wulgaryzm z powieści jako zbyt szokujący³².

O zainteresowaniu nienormatywną leksyką we współczesnej prozie pisarz wspomina również w opowiadaniach i esejach. W zbiorze *Bóg X (Бог X)* odnajdujemy poświęcony temu zagadnieniu utwór — *Ostatnie podrygi rosyjskiego matu (Последние судороги русского мата)*. Okazuje się, że dążenie do tego rodzaju werbalnej ekspresji nie wynika wyłącznie z chęci literackiego obrazoburstwa. *Mat* stał się bowiem specyficznym „znakiem czasów”, jednym z symptomów ponowoczesności:

Mat стал модной темой. Ко мне постоянно пристают с вопросами о мате. Можно ли его использовать в литературе? Наши современники могут похвастаться тем, что живут в эпоху выхода мата на языковую поверхность — историческое явление, которое можно сравнить с изобретением компьютера³³.

Dla współczesnego pokolenia Rosjan *mat* nie jest już więc w ogóle społecznym problemem, obcą częścią kultury czy językowym tabu. W opowiadaniach z cyklu *Natasza Rostowa XXI wieku (Наташа Ростова XXI века)*, wchodzących do wspomnianego zbioru, pisarz zauważa tę prawidłowość, relacjonując sposób zachowania swojej towarzyszkii życia — młodziutkiej wówczas Ukrainki Żeni. Osiemnastoletnia bohaterka tekstu, podobnie jak jej realny prototyp, nie dzieli rodzimego języka na słowa kulturowo „dozwolone” i „zakazane”. Jerofiejew celowo, porównując swoją obrazoburczą postać

³⁰ В. Ерофеев: *Русская красавица*, Moskwa 2005, s. 237.

³¹ Tamże, s. 445.

³² В. Ерофеев: *Что познается в сравнении...* www.gq.ru/exclusive/columnists/146/.

³³ В. Ерофеев: *Последние судороги русского мата*. W: tegoż: *Бог X*. Moskwa 2005, s. 180.

do ikony kobiecości z Tołstojowskiej powieści, przypomina oczywisty fakt, że każda epoka ma swoją „Nataszę Rostową”, swoje normy zachowania, swój językowy kod³⁴. Prozaik zauważa jednak również pewne niepokojące zmiany cywilizacyjne:

Когда Женька ругается, она предпочитает ‘фак!’ русскому ‘блядь!’. Но свои и мои гениталии она называет чисто матерными словами. [...] В Женькином поколении мат отомрет как запретная самостоятельная тема³⁵.

Pisarz zdaje się przestrzegać przed takim „oswojeniem” *matu*, jako jednego z mocnych fundamentów rodzimej kultury, głęboko zakorzenionego w podświadomości Rosjanina. Autor zauważa, że jest on nieocenionym bogactwem języka i nie powinien zaniknąć. Jego sensotwórcza siła uwidacznia się bowiem najbardziej, gdy jest on zjawiskiem napiętnowanym i peryferyjnym:

Мат — подсознание, подкорка русского языка. Он близок магии, ворожбе. Те, кто хотят его запретить, стремятся, по сути дела, закрепить архаическую мощь родного языка. Мат в запрещенном состоянии имеет большую разрушительную силу³⁶.

Jerofiejew jest przekonany, że wchodząc na stałe do języka, *mat* utraci swoją niepowtarzalną specyfikę i wyrazistość przekazu. Wykorzystywanie nienormatywnej leksyki w literaturze ma więc także za zadanie chronić ją przed wyeksploatowaniem, a nie ingerować we wrażliwość odbiorcy.

Pisarz, wprowadzając wulgaryzmy na stałe do swojego podstawowego wokabularza, daje więc nie tylko przyzwolenie, ale wręcz zachęca do wewnętrznego „detonowania” literackiego słowa. Zgodnie z założeniami prozaika, eksperymenty wewnątrzjęzykowe to również możliwość twórczego wyrażenia sprzeciwu — niszczenie w imię odrodzenia.

Jako „patriota języka rosyjskiego”, pisarz jest wierny ojczystej mowie i, począwszy od swoich pierwszych opowiadań w *MetrOpolu*, prowadzi z nią odważną grę. Już niecenzuralnie brzmiące — i przez cenzurę przecie-

³⁴ Zob. *Сексуальный превращенец*. Интервью Н. Дардыкиной с В. Ерофеевым для журнала „Московский Комсомолец”, 20.01.2007, <http://www.mk.ru/daily/159498.html>. Na pytanie dziennikarki, dlaczego porównuje swoją bohaterkę do Nataszy Rostowej, Jerofiejew stwierdza: „Наташа Ростова была культовым образом XIX века. Сейчас другие образцы”. Dziennikarka ripostuje: „— О таких ты спокойно говоришь: *Новые бренды ей до пизды*. Или: *Она не боится мата*”. Pisarz odpowiada — „Мат — факт языка. Но есть слова потяжелее мата. Сказать человеку ‘ты козел’ куда оскорбительнее, чем покрыть его матом”.

³⁵ В. Ерофеев: *Последние судороги...*, s. 333.

³⁶ Тамże.

odrzucone — tytuły jego pierwszych opowiadań, wydanych we wspomnianym almanachu, nosiły znamiona obrazoburstwa.

Jeden z debiutanckich utworów — opowiadanie *Kurwa nędza* (*Ядрена Феня*) z 1978 roku łączy — *nomen omen* — temat artysty i nienormatywnej leksyki, wysokiej sztuki i niskich upodobań jej propagatora. Bohaterem tekstu jest deklamator klasycznej rosyjskiej poezji miłosnej zafascynowany niecenzuralnymi napisami i rysunkami na drzwiach męskiej toalety. Bohater z pietyzmem opisuje swoje znalezisko, porównując je do niezwykłego dzieła sztuki, w które także pragnie wnieść swój wkład. Zastanawiając się nad odpowiednim aforyzmem lub wyznaniem do zapisania, artysta wspomina:

Я еще раз пересмотрел надписи. Как люди чудно, по разному слышат! В орфографии блаженного русского мата царил первозданный хаос. И дух носился над водами³⁷.

Jerofiejew dąży do skonstruowania bogatego wewnętrznie, spluralizowanego języka, jako środka wyrazu znajdującego się ponad podziałami i klasyfikacjami. Nie dialoguje ze słowem, ale pozwala mu samemu konstytuować wielogłosową naturę wypowiedzi bohaterów.

Warto w tym miejscu przypomnieć Bachtinowską teorię dialogu wewnątrzjęzykowego. Jerofiejewowski język bezpośrednio się w nią wpisuje, choć zapewne sam pisarz owego podobieństwa celowo nie planował. Przywołamy ją jednak pokrótce w celu wskazania kilku istotnych paraleli.

Według Bachtina, w utworze literackim krzyżują się różnorodne dialogi stylów, odcieni stylistycznych, „żywołów języków społecznych” wraz z ich wewnętrzną logiką³⁸. Elementy te dopełniają się wzajemnie, tworząc wielopłaszczyznowy obraz. Dialog wewnątrz samego słowa odsłania rzeczywisty stan danego języka — zarówno jego prawdziwe możliwości ekspansji, jak i twórcze ograniczenia. Badacz zauważa ponadto, że:

Dialog języków to nie tylko dialog sił społecznych w synchronicznym ich współistnieniu, to także dialog czasów, epok i dni, tego, co umiera, co żyje i co się rodzi: współistnienie i rozwój stapiają się tutaj w nierozzerwalną, konkretną jedność sprzecznej i konfliktowej różnorodności³⁹.

W innym miejscu swoich teoretycznych rozważań o naturze słowa Bachtin stwierdza, że jedną z ważniejszych cech utworu jest to, iż dokonuje on

³⁷ В. Ерофеев: *Ядрена Феня*. W: tegoż: *Жизнь с идиотом*, Moskwa 2005, s. 227.

³⁸ Por. M. Bachtin: *Dialogowa konfrontacja języków*. Przeł. W. Grajewski. W: *Bachtin. Dialog. Język. Literatura*. Red. E. Czaplejewicz, E. Kasperski. Warszawa: PIW 1983, s. 255.

³⁹ Tamże, s. 262.

„ideologicznego przekładu cudzego języka, przewycięża jego obcość, okazując się czymś przypadkowym, zewnętrznym pozornym”. Dochodzi wówczas do „rozpoznawania w cudzym języku swojego języka, w cudzym horyzoncie — swojego horyzontu”⁴⁰.

Wydaje się, że występowanie *matu* w prozie Jerofiejewa jest właśnie realizacją powyższych postulatów. Pisarz odsłania bowiem nowe możliwości rosyjskiego języka literackiego, bazując na doświadczeniu poprzednich epok, wzbogaca go o kolejne elementy i nowe znaczenia, co nieuchronnie prowadzi do stanu, określanego przez Bachtina mianem „konfliktowej różnorodności”.

W jednym z opowiadań zbioru *Bóg X* (*Бог X*), odnajdujemy stwierdzenie, że literatura jest „miejszem narodzin pisarza”, więc jeśli ten chce nosić miano twórcy, musi odnaleźć swój własny pierwiastek i przyozdobić nim „literacką tablicę Mendelejewa”. W przeciwnym razie jego teksty pozostaną niezauważone, a literatura niczego nie zyska i zacznie „испытывать нестерпимую усталость”⁴¹. Być może właśnie nienormatywna leksyka jest tym na nowo odkrywanym Jerofiejewowskim pierwiastkiem, niemniej cennym niż literackie osiągnięcia innych artystów.

Pisarz w wypowiedziach publicystycznych zwraca uwagę na fakt, że często bywa traktowany jako znawca tematyki *matu*, ekspert w jego dziedzinie. Dzieje się tak zapewne dlatego, że w swoich utworach nie tylko używa on nienormatywnej leksyki, ale zgłębia jej sens, pozwala sobie na śmiało stwierdzenia, niespotykane dotąd językowe paralele i oryginalne wnioski.

W eseju *Поле русской брани* (*Pole bitwy rosyjskiej*)⁴² ze zbioru *Rosyjska apokalipsa* (*Русский апокалипсис*) Jerofiejew przywołuje nawet historię rosyjskiego *matu* — od średniowiecza do czasów nam współczesnych. To jeden z najdłuższych tekstów pisarza, poświęconych właśnie tej tematyce. Z analityczną precyzją przytacza on dane, świadczące o prawdziwości swoich spostrzeżeń, zamieszcza fragmenty rozmów z lingwistami, cytuje literackie przykłady, powołuje się na doświadczenia antropologii kultury. Jerofiejew próbuje uzmysłowić swoim krytykom, że niecenzuralne zwroty wykorzystywane w dziele literackim nie są spuścizną postmodernizmu, a tym bardziej jego osobistym wkładem w historię literatury.

Konkluzją tych rozważań jest stwierdzenie, że w języku rosyjskim *mat* pełnił od wieków niezastąpioną kulturotwórczą rolę i powinien być wartościowany pozytywnie. Z drugiej strony jest on jednak „ręką, która jednocześnie bije i głaszcze Rosjanina”⁴³, co prowadzi do rozdwojenia jego

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ В. Ерофеев: *Любовь к глупости*. W: tegoż: *Бог X...*, s. 229.

⁴² Tytuł można by przetłumaczyć również jako *Pole rosyjskich wyzwisk*, ponieważ rzeczownik *брань* jest wieloznaczny i oznacza również „wymyślanie, obelgi, wyzwiska”.

⁴³ В. Ерофеев: *Русский апокалипсис*. Moskwa 2006, s. 30.

jaźni. Rosyjska psychika nie może bowiem pojąć, w jaki sposób „одни и те же слова веселят в частушке и смертельно оскорбляют в матерном послыле?”⁴⁴.

Ponadto w młodym pokoleniu „miłość do maty” przekształca się niebezpiecznie w „mat miłości”⁴⁵, a jego liberalizacja prowadzi niechybnie do stanu, w którym:

Очаровательные девушки, сломав антиженский импульс мата, стали сами употреблять его как острую приправку к своему бытовому дискурсу. Из грязного языка алгоголичек и проституток мат превратился в шикарный, как у дворян, языковой довесок⁴⁶.

Nienormatywna leksyka stanowi więc niebezpieczne narzędzie w ręku nieumiejętnego użytkownika — nadużywana ztraca swoją wyjątkowość i znaczenie. Dawny rosyjski *homo sovieticus* ewoluuje więc ku współczesnemu *homo consumens*⁴⁷.

Język staje się kolejnym przedmiotem konsumpcji, który jak inne „towary codziennego użytku” szybko ulega wyeksploatowaniu i wymaga stałych urozmaiceń. Ponieważ wulgaryzmy w funkcji inwektywy „nie niosą już z sobą obietnicy nowych, nieznanych wrażeń”⁴⁸, młode pokolenie wprowadza je do języka potocznego, nie zdając sobie sprawy z socjokulturowych konsekwencji takiego działania.

„Antywychowawczy” Jerofiejew spełnia więc paradoksalnie dydaktyczną rolę — przygotowuje odbiorcę do prawidłowego zastosowania *maty*, tworzy jego literacką „instrukcję obsługi”.

Mat w twórczości prozaika spełnia również inną ważną rolę — służy przedstawieniu relacji międzyludzkich, bardzo często pojawia się w opisach scen erotycznych oraz w intymnych dialogach bohaterów⁴⁹. Im bardziej złożone i skomplikowane wydają się kontakty

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże, s. 54.

⁴⁶ Tamże, s. 53.

⁴⁷ Określenie wprowadzone przez Zygmunta Bauman. Zob. Z. Bauman. *Razem osobno*. Kraków 2003, s. 143 oraz M. Halawa, P. Wróbel. *Bauman o popkulturze*. Warszawa 2008, s. 20–21.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Przez krytyków ów stylistyczny chwyt bywa często niezauważany, stąd też pisarzowi szybko nadano miano obrazoburcy i pornografa. W jednym z ostatnich wywiadów wywiązał się ciekawy dialog na ten temat pomiędzy Jerofiejewem, a prowadzącym rozmowę dziennikarzem: „— Значит, вы пишете не о сексе. А о чем? Можно ли сформулировать это в одном предложении? „— [...] И вот у нас этого не понимают, россиянам везде секс мерещится. А вот в Европе понимают. Там написана масса культурологических работ обо мне. Сейчас в Варшаве одна девушка пишет диссертацию ‘Диалог Ерофеева с современной культурой’. Вот она бы рассказала, что к сексу мои книжки имеют

Jerofiejewowskich postaci, tym większe bywa nasycenie tekstu wulgaryzmami, wyrafinowanymi modyfikacjami nienormatywnych słów czy gradacją przekleństw.

Najbardziej wyrazistym tego przykładem są fragmenty powieści *Sąd Ostateczny* (*Страшный суд*)⁵⁰. Utwór, oceniany przez krytyków jako pornograficzny⁵¹, pełen jest *stricte* fizjologicznych opisów aktów płciowych, a liczne rozmowy bohaterów wypełniają niemalże wyłącznie niecenzuralne zwroty.

W skrajnej krytyce opis miłosnych zmagani głównych bohaterów — pisarza Żeni Sisina i jego narzeczonej Mańki — zyskał miano „obrazu gnijącego mięsa”⁵², a autor został określony jako „piszący językiem impotencji”⁵³.

Nie będziemy tym razem przytaczać reprezentatywnych przykładów, w które tekst obfituje, podkreślić jednak należy rolę, jaką *mat* spełnia w tym utworze. Staje się on w powieści pewnym skrótem myślowym, substytutem, zastępującym opisy psychologicznych procesów, wewnętrznych rozterek i psychicznych problemów postaci. Jest również kolejnym przykładem agresji symbolicznej. Jak trafnie określa Roch Sulima: „inwektywy, przekleństwa, wyzwiska to wykładniki progów kultury, innymi słowy werbalna agresja, zamiast fizycznej („albo zaklnie, albo uderzy”)⁵⁴. W powieści Jerofiejewa agresja fizyczna i werbalna niezmiennie sobie towarzyszą — zastępują się, łączą, przenikają, uzupełniają.

Podobnie rzecz ma się z użyciem wulgaryzmów w nazewnictwie czynności seksualnych. Często uwydatniają one tragizm sytuacji bohaterów, podkreślają poziom zaburzenia ich relacji lub ujawniają ich pierwotne instynkty — nierzadko brutalne i dewiacyjne.

Dzieje się tak również dlatego, że cielesność i seksualność były tematem „niewygodnym” i często eliminowanym z oficjalnej literatury rosyjskiej.

отношение очень опосредованное. Они имеют отношение к вопросу любви и вечной жизни”. Zob: А. Никонов. Виктор Ерофеев: Русскому везде мерещится..., <http://www.socium.com/wordpress/?p=1212>.

⁵⁰ В. Ерофеев: *Страшный Суд*, Moskwa 2005.

⁵¹ *Jestem markizem de Sade. Wiktor Jerofiejew o swojej nowej książce*. Wywiad M. Fuzowskiego z dnia 25 stycznia 2008, <http://www.dziennik.pl/kultura/article113603.ece>.

⁵² „Роман *Страшный суд* похож на тухлое мясо, из которого уже лезут черви. И как бы красиво оно издали ни выглядело, приблизиться, а тем более попробовать его на вкус — способен не каждый. Он поэтизирует русские цветы зла. Он ищет себе учителей и соратников по червивому пиршеству и находит их в облике маркиза де Сада и нынешнего конкурента по тошнотворности Владимира Сорокина”. В. Бондаренко: *Синдром Виктора Ерофеева...*, http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/97/168/8_SINDR.html.

⁵³ К. Кокшенева: *О литературе всерьез*. W: *Капитолина Кокшенева о Викторе Ерофееве*. Русский литературный журнал «Молоко», z dnia 12.10.2008, <http://red300.livejournal.com/26963.html>.

⁵⁴ R. Sulima: *Antropologia codzienności*. Kraków 2000, s. 74.

Występowanie matu jako dominanty stylistycznej w opisach scen erotycznych pisarz uzasadnia następująco:

Отношение к телу и сексу в русской официальной культуре существенно отличалось от европейского — мат стал бунтом против *культурного* изгнания и уничтожения тела⁵⁵.

Jerofiejew tę cielesność na nowo odkrywa, choć w ponowoczesnych realiach eksponuje ona przede wszystkim charakter użytkowy⁵⁶ i, jak każda użytkowa „rzecz”, nie musi posiadać walorów estetycznych, aby dobrze spełniać swoją funkcję.

Analogicznie dzieje się z *matem*, który dzięki obecności w języku artystycznym również pełni funkcję „narzędzia” — służy skutecznej dekonstrukcji zastanych norm i struktur oraz jest doskonałym detonatorem „skostniałej” świadomości odbiorcy.

Podsumowując, należy zauważyć, że oprócz wszystkich wskazanych powyżej funkcji, mat służy także do najprostszego wyrażania twórczego sprzeciwu wobec istniejących wzorców kulturowych, literackiej sztampy i politycznej poprawności.

Магдалена Майхржик

МАТ, ЯЗЫК, ТРАНСФОРМАЦИЯ — НЕНОРМАТИВНАЯ ЛЕКСИКА В ТВОРЧЕСТВЕ ВИКТОРА ЕРОФЕЕВА

Резюме

Мат является интегральной частью русского языка, в том числе и литературного языка. Через столетия его использовали как средство выражения артистических манифестов, создания новых канонов и языковых норм, а также как часть игры с читательским вкусом. В прозе Виктора Ерофеева мат исполняет однако другие функции. Писатель делает с него замечательное литературное средство выражения, а даже своеобразного соавтора своих текстов. Ненормативная лексика перестает ассоциироваться с «запретным литературным плодом», а получает новое значение, как составляющая внутреннего диалога автора с родным языком. В статье предпринята попытка указать разные способы использования мата в избранных эссе, рассказах и романах писателя.

⁵⁵ В. Ерофеев: *Русский апокалипсис...*, s. 34.

⁵⁶ Zob. W. Pawluczuk: *Miłość ponowoczesna. Trzy wykłady o ponowoczesności i mitonemach miłości*. Łomża 2005, s. 58.

Magdalena Majchrzyk

**MAT, LANGUAGE, TRANSFORMATION — NON-NORMATIVE LEXICON
IN THE WORKS OF VICTOR EROFEEV**

Summary

Mat is an integral part of Russian language, including also the literary language. For years, *mat* has been used to express artistic manifestoes as well as introducing new linguistic canons and standards. What is more, in the field of literature this language was also a kind of a peculiar test of reader's sensitivity. In the prose by Victor Erofeyev *mat*, however, plays much more important role. The writer uses it as an excellent literary material, a hero and treats it even as the co-author of his texts. Non-normative lexicon is no longer associated with the forbidden fruit. It acquired a new meaning as a part of the dialogue with the native language. The article shows different ways of using *mat* in essays, short stories and writer's novels.